

**Az Erzsébet kori színház néhány
(intellektuális) gazembere**
– *avagy elképzelhető variáns Machiavelli
angol olvasatáról* –

KULCSÁR IRINGÓ

„csak játszom magammal, ennyi az egész”¹

Az angolok az ördögöt Old Nicknek becézik. A szerencsétlen keresztapa: Niccolo Machiavelli. Jelen írás alcíme tehát akár az is lehetne: miért hívják az ördögöt Old Nicknek??

Ezért a tét megnézni, milyen kontextus keletkezhet Machiavelli Fejedelmének olyan olvasatából, amely nem tartja szem előtt a korabeli Itália viszonyait. Annak az Itáliának a történelmét, mely egy ilyen írást létrehívott.

Elöljáróban

A Fejedelem keletkezésének idején Itália hangos a belviszályoktól. Hercegek és hercegecskék igyekeznek magukhoz ragadni a politikai hatalmat, a pápával mikor ki áll jobb viszonyban, s közben zajlik a Borgiák és Medicik harca. Machiavelli a köztársaság párti Borgiák szolgálatában áll, s amikor 1512-ben hatalmuk összeomlik és a Medicik veszik át Firenze irányítását, alkalma nyílik megtapasztalni a politikai kegyvesztettség kellemetlenségeit.

¹ Pilinszky János: *Ne félj*.

Bár a kegyetlenségükről és radikális biztonsági intézkedéseikről híres Medicik nem bántják, a politikai karrierről végképp le kell mondania. Percussio-i visszavonultságában idejét politikai kézikönyvecskék írásával tölti, illetve Medici bíboros megbízásából megírja Firenze Történetét.

A *fejedelmet* tekinthetjük személyes tapasztalatai és politikai éleslátása mintegy összefoglalásának. Ha tekintetbe vesszük azokat a körülményeket, melyek létrehozták a könyvet, akkor véleményem szerint semmilyen erkölcsi elmarasztalással nem lehet illetni sem a szerzőt, sem a mű alapelvét, mely szerint a fejedelem minden hétköznapi emberre vonatkozó erkölcsi megkööttség fölött áll. (Olyan környezetben, ahol nincs századokra visszamenő uralkodó dinasztia, természetes, hogy azé a hatalom, aki azt magához tudja ragadni és meg tudja tartani.) Minden kétséget kizáróan ez az a pont, amiért annyi támadás érte Machiavellit, s amiért neve a felvilágosodás után a politikai gerinctelenség és csalárdság szinonimájává vált.

Ami Angliát illeti, emlékeztessünk arra, hogy Erzsébet az, akinek végre sikerül megteremteni az oly régóta áhított nyugalmat és egyensúlyt. Véget vet mind a vallási villongásoknak, mind a gazdasági instabilitásnak, amiért költők, írók, grófok és pórok hada dicséri – és nem érdemtelenül. Tehát abban az erős és egységes államban, amely Anglia volt a Fejedelem szigetre-kerülése idején ténylegesen minősíthetetlennek tűnhettek és kellett is tűnjenek mindazok a módszerek, amelyeket a könyv leír. Abban az országban, ahol az uralkodó származása szentesítette trónjának elfoglalását és uralkodását, arra való tekintet nélkül, hogy jól kormányoz-e vagy sem, a Machiavelli által adott „receptek” aljasnak és undorítóknak kellett minősülnenek.²

Aki a magot elhinti...

feltehetőleg Marlowe.

Két tragédiájában is használja Machiavelli figuráját. Az egyik a Nagy Tamerlán, a másik A máltai zsidó – s egyikben sem a megtestesült becületesség megszemélyesítőjeként.

A máltai zsidóban Machiavelli mondja a prológust. Rövid bemutatkozása után, melyben értesülünk értékrendjéről, Barabást mint tanítványát ajánlja figyelmünkbe. Bizva a néző pártatlanságában, hogy nem fogja a főhőst tanítója credo-ja miatt elítélni, el is búcsúzik.

² Erről bővebben lásd Szigheti Gábor: *A machiavellizmus*, Magvető Kiadó, Budapest, 1977.

Ami számunkra érdekes, az az imént említett credo: az intrika nem idegen tőle, a vallást játéknak tekinti s csupán egyetlen bűnt ismer, a tudatlanságot. A mi szempontunkból rendkívül fontos az uralomról alkotott nézete: a koronához való jogot kizárólag a hatalom megszerzésére és megtartására való képesség biztosítja.

Barabás e prológos jóslatait híven beváltó gazfickó, aki egyrészt rendkívül tudatosan, másrészt igen kiváló színészi képességekkel megáldottan képes véghezvinni terveit. A gerinctelen gazember ideájának megtestesülését tisztelhetjük benne. Sok vonásában rokon Glosterrel, a későbbi III. Richarddal. Szinte hihetetlen Barabás romlottsága, égbekiáltó bűneit addig halmozza, míg a végén már őszintén szólva unalmassá válik következetes rosszasága. Nem riad vissza saját lányának felhasználásától pénze visszaszerzése érdekében, sőt fondorkodása titkainak védelmében még meggyilkolásától sem. Ami szintén szemet szűrő, az állandó hivatkozása zsidóságára. Credoja szerint a keresztény világ tette a zsidókat olyan gerinctelenné, amilyenek, azzal, hogy mindig kisenmizte és megcsalta őket. Tehát uzsoráit, gyilkosságait, pénzhűségét, kegyetlenségét, érzelmetlenségét mind zsidósága magyarázza. Őszintén szólva a végén az az érzése támad az embernek, hogy egy nem zsidó próbálja minden áron diszkreditálni a zsidóságot, az összes elképzelhető és elképzelhetetlen bűnt egy képviselőjével elkövetve.

Most ne éljünk a gyanúperrel Marlowe pszichológiai ismeretei és jellemrajzoló tehetsége iránt. Így eltekinthetünk nyugodtan az olyan szépség hibák fölött, mint a már említett zsidósághangoztatás, vagy Barabás görög istenekhez intézett röpke fohásza. Viszont annál érdekesebb, milyen erővel hathatott a köztudatra a tény, hogy Machiavellit megjelenteti, s Barabást mint példaértékű tanítványát ábrázolja. A tragédia végén mindenki megkönnyebbül, mikor ez a megtestesült ördög saját városának többszörös elárulása után végre saját csapdájába esik s meghal.

Kétségtelen, hogy nem egyedül Marlowe bűne vagy érdeme, hogy az angol köztudat egy ilyen képet rögzít Machiavelliről. Az is kétségtelen azonban, hogy ez a kép jó mélyen belevésődik az emberekbe. Ezt igazolja néhány elejtett megjegyzés, amit Shakespeare darabokban találunk. Így például a VI. Henrik I. részében, amikor Johannát, a Szüzet elfogják az angolok és ő, hogy mentse a bőrét, azt hazudja, hogy Alencon gyermekével viselő, York megvető válasza csak ennyi: „Alencon! Ez a hírhedt Machiavelli!

Meghal, ha száz élete is volna!”³

³ Shakespeare *Összes drámái*, I. kötet, 502. o.

A lehetséges olvasat (olvasata)

Ennek a résznek akár a mottója is lehetne a következő idézet Machiavelli Fejedelméből:

„De a hercegben annyi vad tetterő, annyi virtus volt, olyan jól tudta, hogy az embereket vagy meg kell nyerni, vagy el kell pusztítani...”

(de azért biztosabb megnyerésük után elpusztítani őket)

Az olvasat lényege abban állna, hogy eltolódik a hangsúly a hatalomról szóló diszkurzusban. Machiavelli világában a hatalom azé, akit érdemei feljogosítanak annak megszerzésére és megtartására. Shakespeare világában azé, akit erre a tradíció/születése kiszemelt. Machiavelli fejedelmének célja egy erős és egységes állam létrehozása. Shakespeare világában viszont a jogos uralkodón kívül senki nem tudhatja az állam egységét megvédeni.

S hogy mi lesz abból, ha néhány írás elkezd egymást olvasni, vagy az olvasó kezdi őket egymáson keresztülolvasni, az hátha kiderül a továbbiakban...

Machiavelli fejedelme olyan erőskezű egyéniség, akinek van ereje akarátát kivitelezni. Nem elhanyagolandó, hogy a hódítást és hatalomszerzést annak megtartása kell kövesse – erre pedig semmi esélye nincs a kizárólag békés eszközöket preferáló uralkodónak. Mivel az ideális fejedelmnek a célja hatékony, időben is tartós ország létrehozása, ez megköveteli a következetességet a döntésekben és akár az agresszióban is. Ezenkívül persze meg kell nyerni befolyásos családok támogatását, előjogokat kell biztosítani, a népet élni kell hagyni – azaz számos pozitívumot is fel kell mutatni.

Angliában azonban, mint már említettük, fel sem merül, hogy a rátermettség jogán bárki is kormányozhatna, ha születése szerint nem jogosult erre. Akik mégis megpróbálják, azoknak szükségszerűen gyilkosságok sorozata után, következésképp becsületlenül kell hatalomra jutniuk. A természet és szokások áthágásával önmagukat buktatják el ezek a hősök – lásd Macbeth – vagy maga az isteni igazságszolgáltatás segíti győzelemre a jogos utódot. Mindenképpen az ilyen hatalom bitorolt – s ez olyan következményekkel jár, melyek nem emberiek: Lady Macbeth és Macbeth örülete, Goneril és Regan egymást-elemészése, Richard víziói. Ami pedig a hatalom isteni eredetét leginkább alátámasztja, az nem más, mint a hősök lelkéből feltörő hallucinációk és az ezekbe vetett hit. Macbeth nem vesztené el trónját, ha nem lenne olyan erős a büntudata, ha fenntartások nélkül tudna hinni a

boszorkányok jóslatában. (Így amikor Macduffal meg kell vívnia, nem fizikai ereje hagyja el, hanem megadja magát, meghallván, hogy ellenfelét „idő előtt kellett kivágni” anyja hasából.) Richardot is hite veszti el: egy régi jóslat szerint Richmond lesz a király, s amikor csatázni készül vele, elhagyja megszokott elszánt-sága és ereje:

„Valahogy nem oly éles az eszem
S nem oly elszánt a lelkem, mint szokott.”⁴

Shakespeare „intellektuális gazemberei” tehát egytől egyik tisztában vannak céljaik becstelenségével, és a hozzá vezető út irtózataival. Amivel nem számolnak, az saját lelkiismeretük. Ugyanakkor mindegyikük jó pszichológusnak is bizonyul, hiszen tudják, hogyan lehet egymás ellen kijátszani a környezetükben levő, újtukban álló embereket. Az áthágott törvények szentségének és az áthágás minősíthetlenségének tudata teszi őket „machiavellistákká”. Emberfeletti gonoszságuk és démoni kegyetlenségük szükségszerűen következik az áthágott rend szentségéből. Abban a pillanatban, hogy eltökélik a hatalom öncélú akarását és elindulnak felé, azt teszik meg egyetlen értéknek, s ezért szükségszerű, hogy az általuk elért hatalom „rossz” hatalom legyen. Ezzel magyarázható az is, hogy mindazok a természetellenes visszaélések, melyeket elkövetnek, „elenyésző” járulékaik csupán a természetellenes akarásnak.

Kalandozások

Amiben ezek a gazemberek egymástól különböznek, az akarásukkal szembeni következetességük, illetve tetteik vállalni-tudása vagy – nem tudása – ez mutatja meg, mennyi maradék emberség van még bennük. Ez alapján lehet őket kategorizálni, a démoni vagy az intellektuális csoportba sorolni őket.

Nézzük meg az önkényes hatalomátvételnél és a vele való visszaélésnél a különböző dimenzióit a Lear királyban, a Macbethben és a III. Richardban.

Az emberi és uralkodói erények egymástól való elválaszthatatlanságára talán egyik legjobb példa Lear esete. Mint uralkodó szeszélyes és következtelen, mindez emberi felületességéből ered. Ugyanakkor ez a tragédia fejezi talán leghívebben azt is, hogy az isteni és emberi rend szervesen összefügg. A királynők gonosz-

⁴ Shakespeare Összes drámái, III. kötet, 775. o.

ságának és természetellenes viselkedésének mindvégig kozmikus „tünetei” is vannak; (az elemek kitörései, a vihar).

A Lear király történései bizonyítják a két világrend összefüggését azzal is, hogy az idősek, Lear és Gloster, mint a régi rend képviselői a kozmikus világrendben hisznek, így tévedéseikért embertelen és emberfeletti módon kell büntetessenek: Lear megőrül, Glostert megvakítják. Ezzel szemben a fiatalok, akik önmagukban hisznek és önmaguk irányítják sorsukat saját kézzel büntetik magukat – bűnhődésük mértéke egyenlő bűnük mértékével.

Ezzel magyarázható, hogy amikor a IV. felvonás 6. jelenetében Gloster véget akar vetni életének és Edgar nem engedi, számára ez megbizonyosodás, hogy az istenek nem hagyják elvenni önnön életét: megerősítés az istenek által irányított sorsban, s közvetve a rendben. Az V. felvonás első jelenetében jogosnak tartja büntetését:

„... botlottam míg szemem volt.
Gyakran láttuk: erőnk könnyelművé tesz
S fogyatkozásaink kényelmünkre vannak.”⁵

illetve

„... Amik a legyek
A pajkos gyermekeknek, az vagyunk
Az isteneknek mink: mulatozásból
Ölnek bennünket.”⁶

A természetbe vetett hittel magyarázható, hogy a tragédia pozitív figurái mind megtisztulva kerülnek ki megpróbáltatásaikból.

Szükségszerűen mind Lear, mind Gloster a társadalmi problémákra, a szegénységre és kisemmizettségre figyel fel – szükségszerű ez azért, mert első ízben kerülnek olyan helyzetbe, amikor nem származásuk és hírnevük után ítélnének, illetve amikor el kell tudniuk viselni a számukra addig nem létezőt.

„Csak mindig ilyen osztályt, istenek!
Hogy a dúsgazdagok és kéjtől zabáltak
Kik rendelésid megvetik, s akik
Nem akarnak látni, mert nem érzenek,
Hadd érezzék rögtön hatalmadat.
S így bőkezűleg szétmegy a fölösleg,
S jut és marad mindenkinek.”⁷

⁵ u. o. 522. o.

⁶ u. o. 523. o.

⁷ u. o. 524. o.

„... múlt és meglevő
Keservek iskolájában tanultam
Irgalmas lenni.”⁸ –
Edgar, a vak Glosternek

Lear pedig, még őrületében ostromozza a társadalom visszásságait és visszaéléseit: a szegény legkisebb bűnét is óriásivá növeli szegénysége, a gazdag tehet bármi gátságot, védi rangja és hatalma:

„... Rongyokon
Keresztüllátszik a kis vétek is,
Prémes bekecs s palást mindent befed.
Borítsd arannyal a bűnt, és a törvény
Lándzsája rajta kártétlen török meg
Göngyöld rongyokba, s törpe szalmaszál
Keresztülszúrja.”⁹

Noha meghalnak, Lear és Gloster is rádöbbennek korábbi hibáikra és meglátják a sokakat kínzó nyomort, egyszóval: emberiséget tanulnak szenvedéseiktől. Haláluk a tragédia műfaji követelményén túl erkölcsi értékű: végső soron egy olyan világrend képviselői voltak, mely lehetővé tette ilyen borzalmak kifejlődését. A természetnek egy másik formája is megjelenik, jelesül az emberi természet és az általa irányított közfelfogás és közerkölcs képe. Nem elhanyagolandó szempont, hogy Edmund, a Learben, illetve Gloster a III. Richardban egyaránt valamiféle természet ellen, illetve mellett foglalnak állást. Gloster saját nyomorult fizikumát nem tudja elfogadni, s ezért feltett szándéka jellemét e külsőhöz formálni. Edmund pedig, szintén a társadalomra és a szokásra kenve a hibát, azért lázad, mert törvénytelen gyermekként nem őt illetné meg atyja birtoka. Őt is az ellenállhatatlan bizonyítási vágy sarkallja.

Edmund:

„Természet, istenem vagy, hódolok
Törvényednek. Mért kéne a szokás
Bilincseit hurcolnom, s magamat
A nemzeteknek finnyássága által
Kifosztani hagynom, mert tíz, tizenöt
Hóval bátyám után vagyok? Miért
Fattyú? mért korcs? ha szintűgy megütöm
A mértéket, szintoly hőslékű vagyok, (...)

⁸ u. o. 539. o.

⁹ u. o. 538. o.

Eddig még szimpatikus is lenne, ha egyenjogúságát elismereteni becsületes módon akarná, nem csalással és gyilkosságokkal. A lányok, Goneril és Regan is apjuk öregségére és az elavult szokásokra hivatkozva akarnak lerázni minden kötelezettséget és igát.

A rend, erkölcs és becsület helyreállításának letéteményese szintén a fiatal generáció – az a része, melyet elborzaszt a féktelen és fajtalan tombolása az erőnek. E képviselők egyike fiatalsga, s ezáltal büntelensége folytán érdemes arra, hogy tapasztalatait pozitív módon gyümölcsöztethesse (Edgar), másika pedig becsületessége és e becsület melletti kiállás bátorsága (Alban) folytán a jövő megalapozója.

Edgar:

„Jobb így: megvetve lennünk s tudni azt
Mint megvetetten hallanunk hízelgést.”¹⁰

Alban nem csap fel indulatai által vezérelt hóhérnak, mint felesége és sógornője:

„...Ha illenék,
Hogy indulatomnak engedjen kezem,
Leszedném csontjaidról húsodat,
De, ördög vagy bár, véd a nő – alak.”¹¹

Illetve Alban az első, aki nyíltan és hatalommal is ki mer állni a démoni nők ellen:

„Én élek, Gloster, a király iránt
Részvéted meghálálni és szemed
Világát megbosszulni.”¹²

Akik tehát a Goneril – Regan – Edmund által nyújtott mintákat elvetik, azok ezen viszonyulás következményeinek nevében utasítják el azokat.

Első Szolga:

„Ha ez ember is jó véget ér,
Nem félek elkövetni bármi bűnt”

Második Szolga:

„Ha e nő
Sokáig él és természetes halált hal
szörnyekké lesznek mind az asszonyok.”¹³ –

döbbenek meg még a szolgálók is mikor Regan kikaparja Gloster szemét.

¹⁰ u. o. 522. o.

¹¹ u. o. 526. o.

¹² u. o. 528. o.

¹³ u. o. 521. o.

Edmund, a Learbeli mellékszál negatív főhőse, aki tudatosan teszi bátyját kegyveszetté és vadászottá, apját pedig minden lelkiismeretfurdalás nélkül megvakíttatja, halála előtt tesz egy következtelen, emberi gesztust: Cordelia és Lear gyilkosságának szándékát felfedi, mintegy megbánásaként annak, ami volt. Ezzel megmarad az elfajzott, de emberi mértékű kegyetlenség képviselőjének.

A főszál két hősnője, Regan és Goneril azonban démoniak – akárcsak Lady Macbeth. A szájalom, becsület, szeretet legkisebb nyomát sem lehet bennük felfedezni. Ők a legmegdöbbentőbb és legborzalmasabb példái a fékevesztett kegyetlenségnek. A királylányok nem az intellektuális típus képviselői, ők maguk az elszabadult pokol: számukra csak a hatalom létezik, melynek bűvöle-

tében még a maguk számára hasznos taktikát sem tudják kidolgozni, s melyért akár egymást is kijátsszák. Bár a többi bitorló is kijátssza legerősebb segítségeit, az óriási különbség közöttük az, hogy ők hatalomrajutásuk után teszik ezt. Regan és Goneril azonban oly elvakultan és véresen kívánják a győzelmet, hogy egymást ölik meg még mielőtt győznének.

Lady Macbeth, aki a démoni kegyetlenség és gonoszság példaképe, annál intellektuálisabb: ő veszi rá végső soron férjét a gyilkosságra és ő tanítja képmutatni. Lady Macbeth ereje a Richardéra emlékeztet – az a különbség, hogy neki nincs alkalma olyan gyakran kimutatni kegyetlenségét. A Macbeth mozgatórugója végsősoron a Lady akarata és elszántsága.

Macbeth maga, talán a legemberibb gazember. Benne van meg a tisztesség és becsület maradéka – de nagy benne a hatalomvágy – és még hatalomvágyánál is nagyobb gyengesége. Felesége szavai kell felszítsák nagyravágyását és ébrentartsák elhatározását, mikor már-már meginogni látszik.

„Őt itt két jog őrzi:

Először, hogy rokonom és uram,

(Két nagy tilalom!), s aztán: ő a vendég:

El kéne zárnom előle a gyilkost,

Nemhogy magam fenjek rá kést! Meg aztán

Ez a Duncan olyan szelíd király volt,

Tisztében oly hű, hogy erényei

Trombitanyelvű angyalok gyanánt

Zúgnának vad bosszút a gyilkosára, (...)

S a tervemet se sarkantyúzza más,
Mint a becsvágy, amely túl nagyot ugrik
S átbukik a nyergen.”¹⁴

A gyilkosság sem megy neki olcsón: víziói vannak már előre és alighogy megtette, máris gyötri lelkiismerete:

„Glamis megölte az álmot – soha
Nem alszik többé Cawdor, soha Macbeth!”¹⁵ illetve:
„Kopogd fel Duncant! Ó, bár megtehetné!”¹⁶

Macbeth az első lépés után meghasonlik: nem marad egy nyugodt perce sem. Minden a későbbi örület felé mutat: állandó rémálmai vannak, nem nyugodhat, Banquo meggyilkoltatása után egyre erősebben csúszik ki lába alól a talaj, vizionál. Banquo szellemének megjelenése után tud csak egyértelműen és fenntartások nélkül elköteleződni saját terve és cselekedetei mellett.

„Akármilyen áron! Most már vesszen értem
Mindén jog: úgy benne vagyok a vérben,
Olyan messze, hogy átgázolni és
Visszafordulni egyformán nehéz,
S tervek sürgetnek, agyam csupa láz:
Gyors cselekvés kell, nem gondolkodás.”¹⁷

Végül, mikor már látja, hogy a hullámok összezsapnak feje felett: felesége megőrült és egyfolytában kísértik gyilkosságaik, Malcolm közeledik csapataival, eljut a teljes fásultságig:

„A félelem ízét már alig érzem
(...) jóllaktam az iszonyattal
S a borzongás, agyam meghitt lakója
Többé nem izgat.”¹⁸

Minden elkövetett bűne ellenére, ami Macbethet megvédi a teljes démoniságtól, azok éppen fenntartásai, emberségének maradványai. Ezek kergetik, majdnem az örületbe s annak túrhetetlensége, melyet ő maga mond ki, bár más szándékkal, a bitorlás mindenkori jellemzését adván: „Szemét minden, halott a becsület”.¹⁹

Míg Macbeth gyengejelleműsége miatt lett azzá, III. Richard az első perctől fogva gazemberként lép fel:

¹⁴ u. o. 575. o.

¹⁵ u. o. 581. o.

¹⁶ u. o. 582. o.

¹⁷ u. o. 599. o.

¹⁸ u. o. 625. o.

¹⁹ u. o. 585. o.

Gloster:

„Én, mivel nem játszhatom a szerelmem,
Hogy eltöltsem e csevegő időt –
Úgy döntöttem, hogy gazember leszek
S utálok e kor hiú gyönyörét.
Cselt szőttem és veszélyes logikát...”²⁰

Semmi nyoma benne a megbánásnak, a lelkiismeret-furdalásnak – ami szintén megkülönbözteti Macbeth-től, akit végig gyötör az elkövetett bűnök sokasága

Ugyanakkor Gloster viselkedése arra enged következtetni, hogy bosszút akar állni a világon torzságáért – amit tesz azért teszi, hogy bizonyítsa saját kiválóságát, felsőbbrendűségét a többiekkel szemben. Erre a leghatékonyabb eszköznek a hatalom megragadását találja: megmutatni, hogy minden látszat ellenére többre képes környezeténél. Mivel állandóan ezt hangoztatja, egy kicsit olyan íze van az egésznek, mintha viccből csinálná: cselei elégedettséggel töltik el és meggyőzik kiválóságáról.

Gloster: „S ha már az ég ilyenre gyúrta testem,
Pokol görbítse lelkem, megfelelni.
Nincsen fivérem, nem ütök fivérre.
A szeretet szó, üdv sok ősz szakállnak,
Lakjék azokban, kik egymásra ütnek.
Bennem ugyan nem, én magam vagyok.”
„Mert rossz vagyok, míg legjobb leszek.”²¹

Színjátéka közben csak iróniát, cinizmust mutat, illetve gúnyolja balga és hiszékeny ellenségeit: pl. Lady Anna megnyerésekor:

„Kértek már asszonyt ilyen hangulatban?
Nyertek már asszonyt ilyen hangulatban?
Én nyertem, de nem tartom meg sokáig.”
„Hát elfelejtette már jó urát,
Edward herceget, akit negyedéve
Rossz kedvemben kardom hegyére tűztem?”
„Hozzám, ki fél Edwarddal fel nem érek?
Hozzám, ki sánta torzszülött vagyok?
Hercegségem egy koldusgaras ellen,
Hogy önszemélyemet nem ismerem.
Esküszöm, azt hiszi, amit nem értek,
Hogy csodásan csinos fiú vagyok.
Igyekszem majd egy tükröt beszerezni

²⁰ *Shakespeare Összes drámái*, I. kötet, 686. o.

²¹ u. o. 682. o.

S foglalkoztatni két tucát szabót,
Hogy testemhez illő szabást találjon,
Minthogy kezdek kibékülni magammal,
Befektetek magamba némi pénzt.
De előbb ezt a fickót sírba döntöm.
Aztán szerelmemhez jajgatva térek.”

Egészen az utolsó pillanatig nem tudhat a néző/olvasó sem, aki pedig a legtöbbet tud a külső – belső cselekvésekről és történésekről, arról, hogy van-e Richardban megbánás vagy lelkiismeret-furdalás? Csak a csata előtti monológjából derül ki, hogy nincs elég ereje végigvinni tervét: hatalma volt, de nem tudja megtartani és tisztában van a rá váró bukás jogosságával. Mindvégig erős volt, olyan képességekkel áldott meg, rút külseje ellenére, melyeket ha nem fertőz meg átkos önsajnálata és hatalomvágya, jó királlyá tehetné volna. Minden gyilkossága és gazembersége ellenére is csodálnunk kell akaratát és éleslátását. Voltaképpen mindazokat a tulajdonságokat birtokolja, amelyekkel egy jó fejedelemnek rendelkeznie kell.

Az a pillanat, mikor nyilvánvalóvá válik hogy feladja, egy szagatott, már csak önmagával harcoló és önmagát megvető ember kitörése – s ez olyan megrázó, hogy nem tudjuk tőle megtagadni együttérzésünket.

„Másik lovat! Kötözd be sebemet!
Irgalom, Jézus! – Álom volt csupán.
Hogy kínoz, gyáva lelkiismeret!
Kék fények. Holt éjféltre jár.
Hideg cseppek remegő húsomon.
Magamtól félek? Nincs itt senki más.
Én én vagyok, Richard Richard barátja.
Tán gyilkos van itt? Nem. Dehogynem: én.
Hát futni! Magamtól? Van okom erre:
Különben bosszút állok. Magamon?
Szeretem magamat. Miért? Talán
A jóért mit én tettem magammal?
Nem, sajnós nem. Gyűlölöm magamat
Minden elkövetett gaztettemért.
Gazember vagyok. Nem, nem! hazudok.
Kérkedj bolond! – Ne hízelegj bolond!
Sok nyelve van lelkiismeretemnek
És minden nyelve más mesét mesél,
S gazembernek mond mindegyik mese.
Ez legnagyobb mértékben ámulás.
A legszörnyűbb mértékű gyilkolás

És mindegyik bűn mindegyik fokon,
 A rácshoz jönnek mind: 'Bűn! Bűn!' – kiáltva.
 Kétségbeesem. Senki sem szeret,
 S ha meghalok, majd egy lélek se sajnál.
 De miért is tennék, mikor én magam
 Se tudom megsajnálni magamat?
 Úgy rémlett, hogy sorra sátramba jöttek
 Azoknak lelkei kiket megöltem
 És mind azt mondta, bosszút áll Richardon.²²

Aránytalan konklúzió

Láthattuk, hogy mindegyik tárgyalt dráma mozgatórugója az áthágás: az erkölcsi törvényeké, az emberség és becsületesség íratlan szabályaié.

A tragédiákban az – isteni és ördögi hatalom által segített – emberi értékek és erők összecsapásán van a hangsúly, a *milieu* mindig az államvezetőké. A hatalom, mindig mint meghatározó erő jelenik meg itt is, a királydrámákban is, ahol a hatalomra jogosult és azt bitorolni vágyó/bitoló erők csapnak össze. A különbség talán annyi, hogy a tragédiák esetében a hatalom eredete és a rá való jog, mint elsődlegesként jelenik meg, s minden egyéb értéket meghatároz.

Azt is láttuk, hogy az emberi magatartás generálja a hatalomhoz való, s az azon belüli viszonyt a környezettel. Így Lear felületessége és szinte zsarnoki szeszélye a hatalom birtoklásának tudatából és az azzal szembeni felelősség ignorálásából ered. Ezzel végső soron ő maga mutat példát lányainak: megvásárolható hazug szavakkal, lásd Cordelia kitagadása és Kent száműzése. Goneril és Regan, mint Lear magatartásának végtelenre nagyított következményei jelennek meg: egyetlen istenük: a teljhatalom, melyért apagyilkosságra is hajlandók. Ugyanezt a magatartás tapasztaljuk Edmundnál is: a ravasz és számító „természet”, mely képes felülkerekedni minden köteléken és kötelességen és minden eszközt saját céljai kiszolgálására felhasználni.

Bár Machiavelli is tanácsolja fejedelmének a képmutatást, mégsem lehet a fent tárgyalt figurák egyikével sem azonosítani ezt az alakoskodást. Kétféle képmutatás-formáról van szó: a fejedelem mindig területe egységben és erőben való megtartását kell

²² u. o. 799. o.

szeme előtt tartsa, míg a shakespearei hősök útja a hatalom rövid ideig való birtoklásánál véget is ér. Már részletesen tárgyaltuk, miért nem lehet szó sem arról, hogy a hatalomhoz jutók megmutassák, képesek-e egy államot vezetni vagy sem. Ami a fejedelmet alátámasztja, lehetőséget kínál neki érdemei megmutatására, az, hogy hatalma erejétől és rátermettségétől függ. Ahhoz, hogy hatékonyan tudja fenntartani ezt a hatalmat, erkölcs felettinek kell lennie.

Az, hogy Machiavelli Old Nick-ké vált, valószínűleg kizárólag annak köszönhető, hogy a hatalom „magánszemély” általi megragadása olyan istentelen ötletnek számított a korabeli angolok számára, hogy felvetését semmiképp nem tudták lenyelni. (Nemszólva az épp aktuális hatalomról, melynek azért mindig van valamelyes beleszólása abba, hogy a közvélemény mit tartson elfogadhatónak, s mit nem.) Emiatt a hatalom megtartását célzó ötleteit, melyek különben minden valószínűség szerint fedték mind a korabeli angol, mind a mindenkori politikai gyakorlatot, már nem is tekintették pártatlan elbírálásra méltónak.

Irodalom

1. Niccolo Machiavelli: *A fejedelem*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996.
2. Cristopher Marlowe: *Teatru*, Editura Univers, București, 1988.
3. William Shakespeare: *Összes drámái*, I., Királydrámák, Magyar Helikon, 1972.
4. William Shakespeare: *Összes drámái*, HL, Tragédiák, Magyar Helikon, 1972.
5. Szigheti Gábor: *A machiavellizmus*, Magvető Kiadó, Budapest, 1977.
6. Funck – Brentano: *A renaissance*, Athenaeum Kiadás, é. n.